

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA ELEKTR STANSIYALARI QURILISHI HAQIDAGI MA'LUMOTLARNING "XORAZM HAQIQATI" GAZETASIDA YORITILISHI

Matyaqubov Oybek Ziynat o'g'li

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Magistratura bo'limi Tarix mutaxassisligi 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20360409>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm hududida elektrlashtirish siyosatining matbuotdagi aks etishi, xususan, "Xorazm haqiqati" gazetasining 1943-yil avgust oyidagi 166-sonida e'lon qilingan "Xorazmda birinchi gidroelektrostansiya qurilishi" maqolasi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi urush davri mintaqaviy matbuotida elektr stansiyalari qurilishi qanday mafkuraviy, iqtisodiy va safarbarlik mazmunida yoritilganini ochib berishdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-tahliliy, manbashunoslik, matn kontent-tahlili va qiyosiy usullardan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, gazetada Shovot GES qurilishi faqat texnik obyekt sifatida emas, balki irrigatsiya, qishloq xo'jaligi, sanoat korxonalari, yoqilg'i tejamkorligi va front orti mehnat safarbarligi bilan uzviy bog'langan strategik hodisa sifatida talqin etilgan. Maqola Xorazm viloyatida urush yillaridagi modernizatsiya jarayonlarini o'rganishda hududiy matbuotning axborotiy va ideologik rolini yoritadi. Urush davrida O'zbekistonda yirik va o'rta gidrostansiyalar qurilishi jadallashgani, 1943-yil oxiriga kelib respublikada 9 ta GES qurilishi ketayotgani va Shovot GES Toshsoqa kanalidagi loyihalardan biri bo'lgani bu manbaning tarixiy fonini aniqlashtiradi. [1]

Kalit so'zlar: Ikkinchi jahon urushi, Xorazm haqiqati, Shovot GES, elektrlashtirish, hududiy matbuot, Xorazm, irrigatsiya, sanoat, safarbarlik, tarixiy manba.

Kirish

Ikkinchi jahon urushi yillarida Sovet Ittifoqining chekka hududlari, jumladan O'zbekiston uchun elektr energiyasi masalasi oddiy xo'jalik ehtiyoji doirasidan chiqib, mudofaa, sanoat, qishloq xo'jaligi va transportni barqaror ushlab turishning strategik omiliga aylandi. Shu sababli urush davrida elektrlashtirish siyosati markaziy hukumatning alohida nazoratidagi yo'nalishlardan biri bo'lib qoldi. Tadqiqotchilar qayd etishicha, 1941-yilda O'zbekistonda uchta yirik gidrostansiya qurish haqida qaror qabul qilingan, 1942-yil 18-noyabrda esa yana beshta yangi gidrostansiya qurish to'g'risidagi qaror bu jarayonni tezlashtirgan; 1943-yil oxiriga kelib respublikada jami to'qqizta gidroelektrostansiya qurilishi davom etayotgan edi. Xuddi shu umumrespublika jarayonida Xorazm oblastida Toshsoqa kanalida Shovot GES qurilishi boshlangan.

Mazkur tarixiy fonda "Xorazm haqiqati" gazetasining 1943-yilgi sonida e'lon qilingan "Xorazmda birinchi gidroelektrostansiya qurilishi" maqolasi alohida ilmiy qimmatga ega.

Chunki unda hududiy elektrlashtirish tashabbusi bir vaqtning o'zida siyosiy sadoqat, iqtisodiy modernizatsiya, xalq safarbarligi va frontga ko'mak g'oyalari bilan birlashtirilgan.

Gazeta Shovot GESni shunchaki energetik inshoot emas, balki Xorazmning urush davridagi yangilanish ramzi sifatida taqdim etadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, elektrlashtirish tarixi ko'pincha umumrespublika yoki umumittifoq miqyosida o'rganiladi, biroq uning hududiy matbuotdagi talqini yetarlicha tahlil qilinmaydi.

Holbuki, aynan mintaqaviy gazeta materiallari elektr stansiyalari qurilishi qanday ijtimoiy ruhda targ'ib qilinganini, aholining qurilishga qanday safarbar etilganini va mahalliy xo'jalik manfaatlari qanday asoslanganini ko'rsatib beradi.

Bu yerda muhim bir aniqlik ham bor: Shovot GES "Xorazmdagi birinchi gidroelektrostansiya" sifatida talqin qilinadi, biroq u O'zbekistondagi birinchi GES emas.

O'zbekistonda bunyod etilgan ilk gidroelektrostansiya Bo'zsuv GES-1 bo'lib, uning qurilishi 1923-yilda boshlangan va 1926-yilda ishga tushirilgan. Demak, Shovot GESning tarixiy o'rni respublika miqyosidagi "birinchilik"da emas, balki Xorazmning hududiy elektrlashtirish tarixidagi dastlabki katta bosqich sifatidadir.[5]

Metodologiya va adabiyotlar tahlil

Tadqiqotning asosiy manbasi sifatida "Xorazm haqiqati" gazetasining 1943-yil avgust oyidagi 166-sonida bosilgan "Xorazmda birinchi gidroelektrostansiya qurilishi" nomli maqola olindi. Mazkur manba birlamchi matbuot material sifatida o'rganilib, undagi mazmuniy qatlamlar tahlil qilindi. Xususan, matn quyidagi yo'nalishlar bo'yicha ajratildi:

1. siyosiy-ideologik kirish;
2. irrigatsiya va qishloq xo'jaligi bilan bog'liqlik;
3. sanoat va aholi ehtiyojlari uchun elektr quvvatining ahamiyati;
4. yoqilg'i tejamkorligi;
5. xalq hashari va front orti safarbarligi.

Metodologik jihatdan tadqiqot tarixiylik, xolislik va manbaga tanqidiy yondashuv tamoyillariga tayandi. Matnshunoslik nuqtayi nazaridan gazeta maqolasi faktlarni qayd etuvchi manba bilan birga, mafkuraviy maqsadga xizmat qiluvchi propagandistik hujjat sifatida ham qaraldi. Shu bois undagi ma'lumotlar ikki qavatda o'qildi: birinchisi — real xo'jalik va energetika jarayoni; ikkinchisi — ushbu jarayonni jamoatchilik ongiga ma'lum siyosiy ruhda yetkazish usuli.[4]

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston elektrlashtirish tarixiga oid sovet va postsovet davri ishlari bu sohani ko'proq "sotsialistik industrializatsiya"ning tarkibiy qismi sifatida talqin qilgan. Ayrim tarixshunoslik ishlari elektrlashtirish g'oyasi butun ittifoq hududini yagona reja asosida qamrab olganini, sanoat, qishloq xo'jaligi va transportni bir zanjirga birlashtirishga qaratilganini ko'rsatadi.[3] Shuningdek, elektrlashtirishning matbuotdagi yoritilishi alohida ilmiy yo'nalish sifatida ham o'rganilgan. Tadqiqotchilar markaziy gazeta va jurnallar elektrlashtirish rejasini sanoat islohotlarining targ'ibotchisi sifatida faol qo'llaganini qayd etadilar. Bu jihat hududiy matbuot, jumladan "Xorazm haqiqati" materiallarini o'rganishda juda muhim, chunki u yerda ham elektr stansiyasi qurilishi oddiy texnik loyiha emas, balki siyosiy va ijtimoiy safarbarlik vositasiga aylantirilgan.

Yana bir muhim xulosa shuki, sovet davri historiografiyasida urush yillaridagi elektrlashtirish masalalari ko'pincha partiya rahbarligi va iqtisodiy safarbarlik ruhida yoritilgan; keyingi ilmiy ishlarda esa bu yondashuvning biryoqlamaligi, ya'ni jarayonning murakkab iqtisodiy, hududiy va ijtimoiy jihatlari yetarli ochilmagani ko'rsatib berilgan.[4]

Natijalar va muhokama

"Xorazmda birinchi gidroelektrostansiya qurilishi" maqolasi kompozitsion jihatdan juda puxta qurilgan. U avvalo partiya va hukumatning Xorazm xalq xo'jaligiga g'amxo'rliqi haqidagi siyosiy kirish bilan boshlanadi. So'ng irrigatsiya tarmoqlarining qayta qurilgani, sug'orish tizimining yaxshilangani, ekin maydonlari kengaygani va ayniqsa kuzgi bug'doy maydoni ko'paygani ta'kidlanadi.

Shundan keyingina elektrlashtirish masalasi “keyingi mantiqiy bosqich” sifatida olib kiriladi. Bu usul tasodifiy emas. Chunki Xorazm sharoitida suv xo‘jaligi, yer unumdorligi va energetika masalalari bir-biridan ajralmas bo‘lgan.

Maqoladagi ichki mantiq shuni ko‘rsatadiki, muallif avval irrigatsiya orqali iqtisodiy asos yaratilganini isbotlaydi, keyin esa elektrlashtirishni ana shu asosni yanada yuqori bosqichga ko‘taradigan vosita sifatida ko‘rsatadi. Demak, matnda GES qurilishi alohida texnik loyiha emas, balki qishloq xo‘jaligi va sanoatni kompleks rivojlantirish dasturining tarkibiy qismi sifatida berilgan.

Gazetada Shovot GESning bo‘lajak foydasi juda aniq va amaliy shaklda sanab o‘tiladi.

Unga ko‘ra, stansiya Urganch shahri va Xonqa rayonidagi sanoat korxonalarini, jumladan paxta va yog‘ zavodlarini, tikuv fabrikasini, paxta tayyorlash tresti ustaxonalarini, MTS va MTMLarni elektr quvvati bilan ta‘minlashi kerak edi. Bundan tashqari, kelgusida qurilishi rejalashtirilgan ip yigiruv fabrikasi, pivo zavodi, konserva va gugurt ishlab chiqarish korxonalari ham shu manbadan quvvat olishi ko‘zda tutilgan. Shuningdek, turar joylar va ayrim kolxozlarni elektrlashtirish rejasi tilga olinadi.

Bu faktlar shuni anglatadiki, gazeta Shovot GESni faqat ishlab chiqarish quvvatini oshiruvchi inshoot sifatida emas, balki hududiy modernizatsiyaning markaziy tuguni sifatida ko‘radi. Ya‘ni unda sanoat, kommunal turmush va qishloq xo‘jaligi ehtiyojlari bitta energetik markazga birlashtiriladi. Bu, aslida, kichik-kichik lokal elektr manbalaridan nisbatan markazlashgan tizimga o‘tish g‘oyasidir.

Hududiy iqtisodiyot nuqtayi nazaridan bunday yondashuv juda muhim edi. Chunki O‘zbekistonning irrigatsion xo‘jaligi, ayniqsa suv ko‘tarish va suvni taqsimlash tizimlari katta energiya talab qiluvchi tarmoqlardan hisoblangan. Tadqiqotlarda O‘zbekistondagi sug‘oriladigan yerlarning muhim qismi energiya sarflovchi suv ko‘tarish tizimlari bilan bog‘liq ekani, shu sababli gidroenergiya nisbatan arzon va maqsadga muvofiq manba sifatida ko‘rilgani qayd etiladi.[3] Maqolaning eng qimmat jihatlaridan biri — unda iqtisodiy samara masalasi alohida ko‘rsatilganidir. Xususan, Shovot GES ishga tushgach, neft yoqilg‘isida ishlayotgan 36 ta kichik elektrostansiyaga zarurat qolmasligi, natijada har yili bir necha yuz tonna yoqilg‘i tejilishi aytiladi. Bu o‘rinda matn urush davri iqtisodiyoti uchun nihoyatda muhim bo‘lgan resurs tejamlorligi g‘oyasini ilgari suradi.

Bu juda muhim signal: gazeta elektrlashtirishni faqat “qudrat” yoki “taraqqiyot” ramzi sifatida emas, balki taqchil resurslar sharoitidagi oqilona xo‘jalik yechimi sifatida ko‘rsatadi.

Urush davrida yoqilg‘i, transport va ishchi kuchi tanqisligi fonida gidroenergetika mahalliy tabiiy omil — suv oqimidan foydalanib, tashqi resurslarga qaramlikni kamaytiruvchi vosita sifatida talqin qilinadi. Shu ma‘noda maqolada energetik xavfsizlik, resurs tejamlorligi va hududiy avtonomlik unsurlari mavjud. Gazeta materialining yana bir muhim qatlami — bu qurilishni xalq jadal harakati, ya‘ni ommaviy hasharga tayangan bunyodkorlik sifatida talqin etishidir. Maqolada Hazorasp, Xonqa va Yangiariq rayonlaridan yuzlab kishilar qurilishga jalb qilingani, ular oziq-ovqat va mehnat qurollari bilan kelayotgani ta‘kidlanadi. Bu tasvir tarixiy manba sifatida ikki narsani anglatadi.

Birinchidan, elektr stansiyasi qurilishi mintaqa aholisi uchun davlat buyurtmasi darajasidagi ish bo‘lgan. Ikkinchidan, gazeta bu jarayonni jamoaviy fidoyilik namunasi sifatida ko‘rsatib, aholini yangi safarbarlikka ruhlantirgan.

O‘zbekiston bo‘yicha urush davri elektrlashtirish tajribasi ham shuni tasdiqlaydi: gidrostansiyalar qurilishida asosiy ishchi kuchi ko‘pincha kolxozchilar bo‘lgan, ayrim yirik loyihalarda hasharchilar soni juda katta ko‘rsatkichlarga yetgan. [6]

Shu nuqtada “Xorazm haqiqati”ning matbuot sifatidagi vazifasi yaqqol ko‘rinadi. U axborot bermoqda, lekin bir vaqtning o‘zida tashkil etmoqda, rag‘batlantirmoqda va mafkuraviy birlashuv hosil qilmoqda. Demak, gazeta urush davrida “energetik qurilishlar kronikasi” emas, balki “safarbarlik kommunikatori” rolini bajargan.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Ikkinchi jahon urushi yillarida “Xorazm haqiqati” gazetasida elektr stansiyalari qurilishi haqidagi ma‘lumotlar oddiy texnik yangilik sifatida emas, balki ko‘p qatlamli tarixiy hodisa sifatida yoritilgan. Xususan, Shovot GES qurilishi Xorazmning irrigatsion bazasi mustahkamlangani, qishloq xo‘jaligi ekin maydonlari kengaygani va sanoat ehtiyojlari ortgani bilan uzviy bog‘langan holda talqin qilingan.

Gazeta materialining tahlili asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelish mumkin:

Birinchi, hududiy matbuot elektrlashtirish siyosatini mahalliy xo‘jalik ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirib talqin qilgan. Shovot GES haqida yozilgan maqolada elektr energiyasi paxta tozalash, yog‘ ishlab chiqarish, tikuvchilik, ustaxona, transport va turar joylar ehtiyojiga bog‘lab tushuntirilgan. Ikkinchidan, maqola elektrlashtirishni irrigatsion islohotlarning davomchisi sifatida ko‘rsatadi. Bu Xorazm sharoitida suv xo‘jaligi va energetika bir butun modernizatsiya modeli sifatida qaralganini anglatadi. Uchinchidan, gazeta matni urush davri iqtisodiy ratsionalligini ham ifodalaydi.

Neft yoqilg‘isida ishlovchi mayda stansiyalar o‘rnini gidroenergetika bilan almashtirish g‘oyasi tejamkorlik va resurslardan oqilona foydalanish tamoyiliga asoslangan. To‘rtinchidan, “Xorazm haqiqati” elektr stansiyasi qurilishini xalq hashari, jamoaviy fidoyilik va frontga yordam diskursi orqali mafkuraviylashtirgan. Shu bois u tarixiy manba sifatida nafaqat faktlarni, balki davr ruhini, siyosiy tilni va safarbarlik mexanizmlarini ham aks ettiradi. Beshinchidan, Shovot GESning “birinchi”ligi respublika emas, balki Xorazm miqyosidagi tarixiy maqomni bildiradi. Bu aniqlik mavzuni ilmiy bayon etishda muhimdir. Umuman, “Xorazm haqiqati”ning 1943-yilgi maqolasi Xorazm viloyatida urush yillaridagi energetik qurilishlarni o‘rganish uchun muhim birlamchi manba bo‘lib, u hududiy matbuotning axborot berish, safarbar etish va legitimlashtirish funksiyalarini birlashtirganini yaqqol ko‘rsatadi.

References

1. “Xorazmda birinchi gidroelektrostansiya qurilishi.” *Xorazm haqiqati*, 1943-yil avgust, №166.
2. Babadjanov, X.B. “Vopros elektrifikatsii Uzbekistana v gody Vtoroy mirovoy voyny (po dannym uzbekskoy natsionalnoy pressy).” *Aktualnye problemy istorii Uzbekistana*. Unda 1941 va 1942-yillardagi gidrostansiyalar bo‘yicha qarorlar, 1943-yil oxiriga kelib 9 ta GES qurilishi ketgani va Toshsoqa kanalida Shovot GES qurilishi boshlanganligi qayd etiladi.
3. Saidboboeva, G.N. “Electrification History of Uzbekistan in Scientific Literatures.” *American Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, 2023. Unda elektrlashtirishning historiografiyasi, matbuotning propagandistik roli va urush davri elektrlashtirishini o‘rgangan tadqiqotlar yoritilgan.

4. Saidboboeva, G.N. "History of Studying of Electrification in Uzbekistan 40–60th Years of XX Century." *Czech Journal of Multidisciplinary Innovations*, 2023. Unda sovet davri historiografiyasida elektrlashtirishning yagona ittifoq rejasi va sotsialistik industrializatsiya bilan bog‘liq talqinlari ko‘rsatilgan.
5. "O‘zbekistonda eng birinchi bunyod etilgan tarixiy GES modernizatsiya qilinmoqda." *yuz.uz*, 14-fevral 2022. Mazkur material Bo‘zsuv GES-1 O‘zbekistonda bunyod etilgan birinchi gidroelektrostansiya ekanini qayd etadi.
6. Khakimova, S. "Historical Roots of the Energy Industry in Uzbekistan." *Current Research Journal of History*, 2022. Maqolada O‘zbekiston energetikasi tarixiga doir asosiy adabiyotlar va gidroenergetika bo‘yicha ayrim manbalar jamlangan.